

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ
ТЕКСТОТВОРЕННЯ СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО
(НА МАТЕРІАЛІ ТРАКТАТУ «КАМІНЬ ВІРИ»)**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «бакалавр»
студентки IV курсу
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова і
література», ОПП «Українська мова і
література та західноєвропейська мова»
Катерини СЕВЕРЕНЮК

Науковий керівник:
д.філол.н., професор кафедри української
мови та прикладної лінгвістики
Оксана НІКА

«Допущено до захисту»
Протокол № 11 засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
ННІФ від 01.06.2023
Завідувач кафедри _____ **Сергій РІЗНИК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА СИСТЕМА «КАМЕНЯ ВІРИ»	8
1.1. Термін «текст» у сучасній лінгвістиці	8
1.2. Стефан Яворський у системі давньої книжності XVIII століття	12
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	18
РОЗДІЛ 2. ОНІМИ БІБЛІЙНОГО ХАРАКТЕРУ В ТРАКТАТІ «КАМІНЬ ВІРИ» СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО	19
2.1. Теоретичні засади вивчення біблійної ономастики	19
2.2. Біблієоніми «Каменя віри»	22
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	31
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛІЗАЦІЙНА ПРИРОДА ДЕЙКСИСУ СТАРОУКРАЇНСЬКОГО ПОЛЕМІЧНОГО ТРАКТАТУ «КАМІНЬ ВІРИ» СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО	32
3.1. Теоретичні засади вивчення дейксису	32
3.2. Дейктична природа трактату «Камінь віри»	37
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	42
ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	45

ВСТУП

Кількість інформації в наш час невпинно збільшується, окремим різновидом якої слід виокремити текстову. Текст — поняття багатопланове, що і зумовлює різноманіття термінів, які знаходимо у працях різних учених. Вчення про текст досліджено у працях А. Івченка [13], В. М. Русанівського [38], О.О. Селіванової [25], І. Р. Гальперіна [9], З.В. Тураєва [37], А.П. Загнітка [12], Ф.А. Бацевича [3] та інших. Лексичні особливості, як і граматичні — невід’ємні характеристики будь-якого тексту.

Актуальність дослідження лексико-граматичного аспекту текстів дозволяє зрозуміти особливості мовлення автора, з’ясувати його стиль та манеру висловлювання, визначити характерні для нього лексичні та граматичні засоби. У своєму трактаті «Камінь Віри» Стефан Яворський піднімає актуальну для свого часу тему взаємовідносин між православною, католицькою та протестантською церквою, що робить його твір важливим об’єктом дослідження. Вивчення лексико-граматичних особливостей тексту допоможе краще зрозуміти інтелектуальний та світоглядний контекст автора, а також сприятиме розвитку умінь аналізувати та інтерпретувати літературні тексти. Для цього є декілька причин:

По-перше, релігійні трактати є важливою частиною культурної спадщини багатьох народів, оскільки релігія має значний вплив на формування світогляду та моральних цінностей суспільства. Вивчення текстів релігійних трактатів допомагає краще зрозуміти історію та культуру певного етносу.

По-друге, релігійні трактати мають свої особливості текстотворення, які становлять важливу складову лінгвістичного дослідження. Вони містять специфічну лексику та граматичні форми, пов’язані з релігійними поняттями та термінологією, що потребує спеціального аналізу.

По-третє, релігійні трактати мають великий вплив на морально-етичні уявлення та цінності людей. Вони сприяють формуванню свідомості та духовності, тому вивчення текстів релігійних трактатів є важливою складовою духовної культури та освіти.

Крім того, в роботі здійснено спробу дослідити значення біблійної ономастики, яка поки що не має належного статусу і місця в системі ономастики в цілому. Відтак онімний матеріал Біблії потребує осмислення своєї природи та набуття окремого статусу в системі українських ономастичних студій.

Деякі дослідники вважають за доцільне виділяти слова, які допомагають сприймати світ крізь призму мови. Мовні одиниці, що вказують на певний предмет, об'єкт, явище називаються дейктичними. Тому варто приділити увагу дейктичній природі староукраїнського полемічного тексту XVIII століття, що зумовлено поглибленням наукового інтересу до цієї категорії як прагмалінгвістичної.

Метою наукової розвідки є дослідження специфіки як лексичних, граматичних та дейктичних рис староукраїнської літературної мови першої половини XVIII століття в полемічному трактаті, з погляду релігійних уявлень автора; виявлення біблієпропріальної лексики у творі «Камінь віри» Стефана Яворського, встановлення її специфічних рис на лексико-семантичному, етимологічному, фонетичному рівнях; з'ясування значення біблійної ономастики для мовознавчої науки.

Об'єктом вивчення в бакалаврській роботі є лексичні, граматичні та дейктичні засоби представлені у полемічному трактаті XVII «Камінь віри» Стефана Яворського.

Лексико-граматична наповнення тексту трактату проповідника С. Яворського становить **предмет вивчення**.

Джерельною базою дослідження для лексико-граматичної та дейктичної став полемічний трактат релігійного характеру «Камінь віри:

православним церкви святої синам на затвердження і духовне творення. Хто же спотикається об камінь спотикання і спокуси — на підняття і виправлення». Оригінал був створений староцерковно-слов'янською мовою і звучав так: «Камень вѣры: православнымъ церкви святыа сыномъ на утвержденіе и духовное созиданіе. Претыкающымся же ѿ камень претыканіа и соблазна. На востаніе и исправленіе».

Поставлена мета дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити основні лексичні та граматичні засоби оформлення тексту XVIII століття;
- виявити та зафіксувати біблійну ономастику: біблісантропоніми;
- з'ясувати специфічну семантику згаданих одиниць бібліеономастики;
- встановити значення староукраїнського тексту для сучасної лінгвістики;
- визначити дейксис як історичну категорію в системі мови;
- схарактеризувати основні принципи класифікації дейксису;
- дослідити дейктичні особливості полемічного тексту першої половини XVIII століття, написаного староукраїнською книжною мовою, з урахуванням екстралінгвістичних факторів.
- визначити актуалізаційну природу видів дейксису і способів їх вираження у староукраїнській літературній мові.

Для досягнення визначеної мети та вирішення сформульованих завдань наукової роботи використано таких **лінгвістичні методи**: описовий, структурний, лінгвопрагматичний та лінгвокультурний аналізи. У праці застосовувалися також **загальнонаукові методи**: аналіз і синтез, індукцію, дедукцію та таксономію.

Структура бакалаврської роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури.

У першому розділі розглянуто загальне тлумачення дефініції «текст» та лексико-граматичні особливості трактату. Визначено місце та роль в цілому

Стефана Яворського як визначного полеміста в системі книжності зазначеного періоду.

У другому розділі йдеться про оніми біблійного характеру. Розглянуто проблему теоретичної бази поставленого питання. Детально проаналізовано антропоніми біблійного походження, що містяться в трактаті.

У третьому розділі здійснено спробу розібрати полемічний текст XVIII століття як дейктичну одиницю з урахуванням особових, просторових, темпоральних особливостей. Проаналізовано засоби, що виступають виразниками дейксису. Визначено особливості вживання дейктиків.

РОЗДІЛ 1. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА СИСТЕМА «КАМЕНЯ ВІРИ»

1.1. Термін «текст» у сучасній лінгвістиці

Дефініція «текст» у тих чи інших наукових розвідках трактується багатозначно.

Наприклад, А. Івченко ототожнює поняття «текст» із єдністю слів, що становлять цілісність будь-якого типу: «Текст (з лат. *textus* – тканина, поєднання, в'язь, зв'язок, сплетіння, побудова) – це сукупність записаних слів, що складають логічну або мистецьку цілість» [13, с.119];

В. М. Русанівський дещо глибше, двопланово, осмислює наведений термін. На думку вченого, — це єдність слів, що може виражатися або в усному, або в писемному вигляді, які з одного боку пов'язані між собою смисловими та формально-граматичними зв'язками, а з іншого — спільною тематикою та сюжетом [38, с. 679].

З. В. Тураєва на відміну від В. М. Русанівського вважає, що текст реалізується лише у письмовому вигляді для реалізації того чи іншого комунікативного наміру: «Відрізок писемного мовлення, у якому дістає мовну реалізацію якась ситуація як змістова єдність, побудована за певним комунікативним планом для реалізації певного комунікативного наміру» [37, с.124].

Гальперін І. Р. дефініцію «текст» прирівнює до мовного процесу, який має вигляд письмового документа зі специфічними особливостями та має практичну настанову: «Витвір мовного процесу, якому притаманна завершеність, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, який складається із заголовка і ряду особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і практичну настанову» [9, с.18].

Селіванова О. О. вводить поняття «текст» у лінгвістичний обіг як таке, що служить прагматичним компонентом зв комунікативної діяльності мовця: «Цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури» [25, с.599].

Ф.С. Бацевич в тексті вбачає результат комунікативної діяльності мовця, структура якого пов'язана із дискурсом: «Результат спілкування (інтеракції та трансакції), його структурно-мовна складова і одночасно кінцева реалізація; структура, в яку втілюється «живий» дискурс після свого завершення» [3, с.147].

А.П. Загнітко вводить так звану «триелементну структуру» для розуміння даного поняття, де текст стоїть посередині та має специфічні функції. А читач повинен декодувати інформацію, яка йому адресована: «Текст — середній елемент схеми комунікації, яку можна уявити у вигляді триелементної структури: автор (адресант) → текст → читач (адресат). Як серединний (проміжний) елемент комунікативного акту текст виявляє свою специфіку у кодуванні і декодуванні. Щодо мовця (адресанта) текст є кодованою величиною, оскільки мовець кодує певну інформацію. Для сприйняття вміщеної у тексті інформації читач повинен її декодувати» [12, с.16].

Текстотворення — складний когнітивний процес, що має свої особливості для тих чи інших жанрів. Текстотворення релігійних трактатів, на прикладі «Каме́ня віри», має свої особливості, пов'язані зі специфікою тематики та цільовою аудиторією. У тексті полемічного трактату Стефан Яворський використовує в основному формальну мову — архаїзми, слова зі

старої лексики, образи-метафори, філософські рефлексії та численні античні уподібнення, як передбачало високе бароко, а також багато цитат з Біблії. Це свідчить про високий рівень культури мовлення та ерудиції автора, а також підкреслює серйозність теми, що обговорюється.

Текст має складну граматичну структуру з довгими реченнями та вживанням складних синтаксичних конструкцій. У ньому часто вживаються дієслова у формі наказового способу, що підсилює риторичну дію тексту.

Автор використовує складну лексику, що відображає його релігійні переконання та високий рівень мовлення. В тексті трапляється вживання термінології, що належить до християнської релігії. Наприклад, Мартіна Лютера він називає «новим Голіафом» і «архівравіном [41, с.352]». Для опису богослужіння Стефан використовує стародавнє слово «латрія [43, с.98]», що означає кінцеву частину складних слів, які відповідають поняттям «служіння», «поклоніння», а характерну практику поминання покійних богослов називає «агіомнісією [42, с.265]». Єретиків він називає аріанами — терміном ранніх течій християнства. Для них автор трактату створив «Догмат про покарання єретиків, що відриваються сьогодні від Святої Соборної Апостольської Східної Церкви» і закликає їх: «Прийдіть у почуття, рід норавливий [42, с.152]». В своїй праці Стефан використовує багато епітетів. Такі як «нестерпною ганьбою [43, с.62]», «милосердна Мати [41, с. 63]», «з розкритими обіймами [42, с. 78]». Влучно вжиті порівняння в тексті. Наприклад, «як блудних синів [42, с.132]», «і слово їх, як рак, поширюватиметься [42, с.120]». В переносному значенні вжито фразу «всі свої образи, нанесені вами, втопити в глибині вічного забуття [41, с.192]». Для застереження «синів Православної церкви» Стефан використав цитату з Біблії святого Павла: «Благаю вас, браття, остерігайтеся тих, хто чинить поділ і спокуси, всупереч навчанню, якому ви навчилися, і ухиляйтеся від них: бо такі люди служать не Господу нашому Ісусу Христу, а своєму утробі (відкинувши святі пости)), і ласкавістю і красномовством спокушають серця простодушних

(Рим. 16, 17-18) [41, с.162]». Вживає особливе звання Ісуса, як порівняння: «Багато разів звертається до вас сама Істина – Христос: бережіться закваски фарисейської (Мк. 8, 15) [43, с.200]». І ще: «Стережіться лжепророків, які приходять до вас в овечому одязі, а всередину суть вовки хижі (Мт. 7, 15) [43, с.95]». Використовує протиставлення: «Апостоли перетворювали козлів на овець, ці ж – навпаки. Апостоли перетворювали мертвих на живих (Мф. 10, 8), ці ж – навпаки [42, с.290]». Такі прийоми роблять мовлення більш емоційним та переконливим.

1.2. Стефан Яворський у системі давньої книжності XVIII століття

Період XVII —XVIII століття іменується добою першого культурного відродження України. Не випадково саме на межі другої половини 17 століття відбувається розквіт українського мовного бароко.

Д. Чижевський зазначає: «Справжній початок бароко — це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасти вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна перемога бароко — утворення київської школи. Найбільшими культурно-політичними успіхами, які відігравали велику роль в історії українського барокового письменства, були відновлення православної ієрархії 1620 року та заснування київської школи 1615 року та її реформи, проведені Могилою (1644 р.) та Мазепою (1694 р.). І нові ієрархи, і професори Академії були головними репрезентантами бароко» [40, с. 253].

Одним із найвидатніших представників цього часу є Стефан Яворський (1658-1722) — проповідник та полеміст, творчість якого є винятково значущою для словесності барокової доби. Фундаментальним твором автора є «Камінь віри (1718)» — праця, відзначена антипротестантською спрямованістю. Слід зазначити, що жанрова палітра літератури цього часу досить різноманітна: маємо тут «лірику, епос, повість, драму, проповідь, хроніку та трактат» [40, с.254]. Останній, як і в добу Ренесансу, не втрачає своєї актуальності і в наступну епоху. Проте, «українське бароко не таке універсальне з'явище, як бароко Заходу. В ньому ми маємо велику перевагу елементів духовних над світськими» [40, с.252]. Підтвердженням цього є якраз вище згаданий жанр.

Богословсько-полемічні трактати — це своєрідна енциклопедія вітчизняного красного письменства цього часу, що досліджує під призмою теологічної дискусії, філологію, історію, психологію та філософію. «Камінь віри» — це полемічний трактат антипротестантського характеру, що є швидше за все «грунтовною науковою розвідкою» [6, с.11].

В цьому плані твір є новаторським, бо більшість сучасників Стефана Яворського (Лазар Баранович — «Nowa miara starej wiary...» та Йоаникій Галятовський— «Месія правдивий») тяжіли до епістолярного жанру. Духовне начало є домінантою книги, бо автор навчає догматами, які бере із «Святого Письма, із соборних правил, із повчань святих отців та із переконливих свідчень, що ґрунтуються на Святому Письмі» [24, с. 35]. Очевидно, написати книгу такого масштабу могла лише високоосвічена, ерудована людина, що досконало знає всі релігійні тонкощі. Початкові знання з латинської та давньогрецької мов Симеон (Стефан — чернече ім'я) Яворський здобуває в одній із братських шкіл у с. Турці чи Яворові. «Alma mater» С. Яворського — Києво-Могилянська Колегія, до якої він вступає у 1673 році. Тут ним опікуються київські богослови — Варлаам Ясинський та Йосафат Кроковський. Перший, до речі, став духовним наставником майбутнього богослова. З дитинства Яворський мав хист до науки, тому і в колегії відзначився неабияким талантом. Наступного року, з благословення Варлаама, Симеон вирушає до Львова, де в єзуїтському колегіумі слухає курс філософії. На цьому творчі пошуки церковного діяча не припинилися: у 1675 році відбуває до Любліна, продовжуючи студіювання філософії у єзуїтській школі. У Познані та Вільно вивчає богослов'я та опановує основи схоластики. Повернувшись на батьківщину у 1689, не без допомоги свого духовного пастиря, Симеон приймає чернечий постриг із іменем Стефан. Тоді ж його призначають на посаду «офіційного проповідника» в лаврі та інших монастирях і церквах, де він проповідує «с великою пользою и услаждением слышащих» [32, с. 59]. У 1690 році Київським митрополитом одностайно було обрано Варлаама Ясинського, який отримавши священний сан, дбає і про своє духовне чадо: залучає до викладацького діяння у Києво-Могилянській Колегії. У стінах рідного навчального закладу він навчає поетики, риторики, красномовства, філософії та психології.

Діяльність Стефана Яворського припадає саме на роки правління Петра I, який активно намагався побудувати нову державу. Увагу імператора привертає провідницький талант Стефана, що сприяє його подальшому кар'єрному зростанню. Згодом, волею самодержавця 42-річний київський ієромонах був зведений в сан єпископа і висвячений на митрополита Рязанського і Муромського [28]. Таким чином, з початком нового століття у житті Стефана Яворського закінчується важливий період, який умовно можна назвати «Київським», і розпочався інший під назвою «Московський». Спочатку відносини царя та митрополита були досить дружними, але згодом ситуація змінилася. Хоча в особі Стефана Яворського Петро I знайшов опору для своїх реформувань (він схвалював реформи, що стосувалися економіки, освіти, армії та флоту), то в церковних справах заручитися підтримкою Яворського не вдається [8, с.14].

Поштовхом для написання трактату «Камінь віри» стали конфлікти між імператором та митрополитом у питаннях богословських. Річ у тім, що погляди на церковну політику в імператора та Патріаршого Містоблюстителя суттєво відрізнялися. Перший віддавав перевагу такій системі відносин церкви та держави, як у протестантських країнах Північної Європи. Там, церква організаційно перебувала під повним державним контролем та мала свободу лише в богословських питаннях. Стефан же обстоював самостійність церкви у справах духовного життя, догматів, обрядів [8]. Останньою краплею у їхніх відносинах стала справа Дмитрія Твертинова. На початку нового століття в Російській імперії стали поширюватися протестантські погляди. Один із перших прибічників цього вчення — Дмитро Твертинов — лікар, що навчався у медиків Німецької слободи. Про погляди Твертинова дізналися зі слів Івашки Максимова, який був учнем Слов'яно-греко-латинської Академії. Як стало відомо, таких поглядів Дмитро зазнає під впливом неправославного лікаря-кальвініста і починає критикувати «вчення Православної Церкви, не визнає Священного Писання, шанування Божої Матері, ангелів та святих угодників.

Заперечував таїнства святого хрещення і святої Євхаристії, а також, зрозуміло, церковні обряди, шанування ікон, дотримання постів і чернецтво» [28].

На думку дослідників, погляди Дмитрія поширювалися між стрільцями та майстровими: цирульник — Хома Іванов дійшов до того, що публічно вимовляв у Чудівському монастирі хулу на святого митрополита Алексія і розрубав ножом його ікону [35].

Стефан Яворський доклав усіх сил, щоб викрити богохульну діяльність цієї секти, і тим побічно звинуватив і самого царя у потуранні лютеранам. Згодом, у 1714 році, піддав анафемі нерозкаяних, а Хома Іванов був страченим цивільним судом. Ця справа чітко виявила справжню сутність і правителя, і митрополита та підтвердила цілковиту протилежність тенденцій, які вони підтримували. Все це призвело до остаточного розчарування Стефана Яворського, а про дружні стосунки між ними не могло бути й мови. Врешті-решт, з тих пір Яворський зосереджує свою увагу на написанні знаменитого «Каменя віри», щоб назавжди оберегти слабких вірою від подібних помилок і не впасти в єресь.

Митрополит Стефан був ревним захисником православ'я, тому небезпідставно не розділяв погляди Петра I на протестантські порядки. Невипадковою є і його нетерпимість до цього релігійного про шарку суспільства: католицька освіта Стефана допомогла розвинути йому це почуття. Так, безперечно, рівню його освіченості могла позаздрити будь-яка пересічна людина, але, заглибившись у суть питання, з'ясуємо що, навчання української молоді у іноземних римо-католицьких училищах мало ту неблагонадійну сторону, небезпечну для їхньої православної віри. Науки в руках єзуїтів були засобом для залучення студентів до католицизму. «Тому українців і приймали в єзуїтські школи не інакше як після відмови їх від православ'я і після сповідання ними найголовніших католицьких догматів» [16]. Таким чином, православні юнаки були поставлені перед вибором: освіта чи віра, і змушені були прийняти католицьку віру, лише через

те, що бо бажали вчитися. Хоча, по суті, це було формальністю, яка діяла під час навчання, і була лише ззовні без щирого «расположенія і пристрастия к католицизму». Але це тимчасове і зовнішнє віровідступництво в зв'язку із духом єзуїтського вчення богословських наук, до яких православна церква ставилася вороже, було основною причиною, того, чому до людей із такою освітою ставилися із недовірою та підозрою. Приймали їх в лоно святої церкви з великою пересторогою, побоюючись шкоди для православ'я від їхньої єзуїтської освіти» [16, с.16].

Але у випадку із Стефаном бачимо, що в його оточенні, не існувало упередження стосовно закордонних вчених. Варлаам Ясинський, бачачи здібності свого учня, навпаки благословляє його йти таким шляхом, це зумовлено ще й тим, що і сам він отримав освіту за кодоном. Спочатку Стефан удавано приймає католицизм у формі уніатства, для того щоб вступити до єзуїтського коледжу у Львові. Далі сповідує латинство на умовах Флорентійської унії для проходження богословських класів у римо-католицьких школах. Католицька освіта була таким собі випробуванням для Яворського: велику роль відігравало чуже оточення. Але зрікшись батьківської віри заради набутих знань, він мусить витримати і усі випробування. Приїхавши додому, він не зміг не зректися тої ересі, якої набрався за кордоном, більше того, він робить це публічно і каже, що «...відступництво від благочестивої віри учинив не серцем, лише єдиними устами створив науки ради» [28, с.470].

Іноземна освіта Стефана (як багатьох культурних діячів того часу) загартувала його і поклала початок достойного служіння православної церкві. «Вона ж повпливала і на склад його розуму, виховала в ньому любов до логічних форм мислення, посприяло на всі його переконання, строго консервативні, проникнуті довірою до авторитету, до традиції, і тих, хто ніяк не міг змиритися з початками свободи і особистості. В єзуїтській пам'яті Стефана треба шукати почасті того антагонізму, який він відчував до ворогів

католицької церкви – протестантів» [16, с.17]. Тому коли ідеї Петра I проникли в Російську імперію, то в особі Стефана вони зустріли сильного і небезпечного противника, який вже був підготований своєю освітою. І поява в Москві немалої кількості протестантів, і заходи Петра I, спрямовані на їх захист — все це мало свої наслідки. Пам'ятником тієї боротьби, який увіковічив ім'я митрополита Стефана Яворського в числі захисників православної церкви, служить його твір: «Камінь віри: православним церкві святої синам на затвердження і духовне творення. Тим же, хто спотикається об камінь спотикання і спокуси — для підняття і виправлення». У книзі автор розкриває ті протиріччя, що їх заперечували протестанти, із Біблії і догматів. У праці «Камінь віри» С. Яворський заперечував можливість втручання царя та його знаті в духовні справи, бо лише церква може вирішувати питання, що стосуються віри. Він вважав, що обов'язком царів є оберігати церковні і божі закони, а не встановлювати чи визначати їх. Він продовжував традиції візантійських ієрархів, які старалися зберегти церковну автономію, намагалися налагодити систему рівноправного співробітництва зі світською владою [8, с. 19].

Подальша доля написаного трактату, не увіковічилася особливим успіхом. Головна теза трактату про те, що церковна влада не повинна підпорядковуватись державній не подобалась самодержавцю Петру I. Як наслідок, за життя митрополита Стефана ця робота так і не вийшла. Імператор заборонив видавати цей твір, ще і через те, що «Камінь віри» був неактуальним для держави, яка потребувала підтримки іноземних країн. Книга була завершена приблизно у 1718 році, а надрукована лише через десятиліття, за сприяння його прибічника Тверського архієрея —Феофілакта Лопатинського.

У 1727 р. книга була схвалена до друку членом Святого Синоду, а вийшла у світ вперше в Москві у 1728 році. Причому, на початку книги цього видання містився портрет Стефана Яворського з епітафією, про те, що діяльність

Стефана у всіх суспільних сферах — приклад для всього православного духовенства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Отож, велика кількість термінів на визначення поняття «текст» зумовлена, не тільки тим що текст є важливим елементом дослідження для лінгвістики, а й виступає основним засобом комунікації між людьми. Також вивчення тексту дає можливість досліджувати мовну систему, граматичні та лексичні особливості мови, а також культурні та соціальні аспекти мовлення.

Постать Стефана Яворського — видатного діяча української культури та літератури займає вагомe місце у системі староукраїнської книжності, оскільки він був одним з найбільш активних та продуктивних письменників свого часу. Він був не просто одним з перших, хто почав використовувати українську мову для наукових та культурних цілей, а й став одним з найбільш відомих та авторитетних діячів української культури та літератури XVII-XVIII століть. Його твір «Камінь віри», безсумнівно, значущий для розвитку української мови та літератури та є важливим джерелом для подальших наукових розвідок.

РОЗДІЛ 2. ОНІМИ БІБЛІЙНОГО ХАРАКТЕРУ В ТРАКТАТІ «КАМІНЬ ВІРИ» СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО

2.1. Теоретичні засади вивчення біблійної ономастики

Біблійна ономастика тривалий час перебувала поза увагою вітчизняних лінгвістів, хоча налічує у своєму арсеналі чимало фундаментальних наукових розвідок, які розглядають окремі фрагменти цієї мовної сутності. Натомість бібліїзми стають предметом зацікавлень у сучасній лінгвістиці. Як зазначає Г. Тимошик, особливість біблійного ономастикону полягає в тому, що він функціонує в системі неавтентичного перекладного тексту – Святого Письма, фундаментального твору християнського віровчення; фіксує найменування реальних осіб, які, згідно з історичним фактажем, проживали в період поширення нової віри, або найменування персонажів міфічних переказів; містить елементи різних антропосистем [33, с.142].

Біблійна ономастика налічує чималу кількість наукових напрацювань, які з того чи іншого боку висвітлюють її мовну сутність. З-поміж них особливо вирізняються праці уже згаданої дослідниці Галини Тимошик. У статті «Біблійна ономастика: особливості добору термінологічного інструментарію» вона наводить ряд термінолексем і досить слушно зазначає, що виникнення явища синонімії зумовлено недостатнім науковим опрацюванням. Терміни «біблійне ім'я», «ім'я Біблії», «біблійний онім», «біблійна пропріатема», «біблієонім» є термінами-синонімами, які використовуватимуться в науковому обігу [34, с.103]. Г. Тимошик подає ряд найважливіших груп онімів, для того, щоб наочно показати, що представлена терміносистема утворює цілісну єдність, яка потребує вивчення.

Впливу Біблії на українську мову, зокрема, основні аспекти структурний, семантичний, міжмовний, дериваційний, стилістичний, досліджено у статті М. Скаб «Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення» [26, с. 14]. На думку вченої, вплив бібліїзмів на сучасну українську мову беззаперечний, бо велика частина лексики

запозичена зі Святого Письма. Це і загальні (*апостол, фарисей, псалом, лепта, притча, заповідь та ін.*) та власні назви (антропоніми - *Адам, Єва, Ісус Христос, Мойсей, Соломон тощо*), і крилаті слова та вирази (*лепта вдовиці, содом і гоморра, вавилонське стовпотворіння*).

Н. Піддубна у статті «До питання про статус біблеїзмів у сучасній українській мові» досліджує проблему орфографії терміна «біблеїзм». Авторка наводить ряд праць учених, де так чи інакше засвідчений варіант написання цього поняття: (**бібліїзм** (М. Скаб, О. Решетняк та ін.), **біблеїзм** (Н. Андрейчук, І. Карамішева, Р. Зорівчак та ін.), так і в дефініюванні. Значна частина російських дослідників (Е. Солодухо, С. Гужанов, Є. Верещагін, Г. Ліліч та ін.) термін біблеїзм потрактовує як синонім до поняття «біблійний зворот», «фразеологічна одиниця біблійного походження», «фразера біблійного походження» тощо [22, с. 41].

Ганна Арполенко у праці «П. Морачевський і перший переклад святого Письма» порівнює рукопис мови Євангелія Морачевського і мову синодального видання «Святого Євангелія слав'янською й українською мовою» на фонетичному, лексичному та синтаксичному рівнях, і зазначає, що «Морачевський біблійні антропоніми передавав у народних формах: *Захар, Гаврило, Лизавета, Петро, Хома* і т.д. У синодальній публікації власні назви подаються у книжній формі: *Захарія, Фома, Гаврііл, Єлисавета, Петр і т.д.*» [1, с.214].

Іван Огієнко у статті «Вимова біблійних імен з й напочатку» досліджував це питання доволі докладно. Саме напрацювання цього дослідника, який відомий нам, як мовознавець і перекладач, стали фундаментальними у дослідженні біблійної лексики. Автор розмірковує про походження біблійних імен, кажучи що вимова початкових букв у словах типу Яків, Єремія, Йосип, Юда близька до давньоєврейської, де початкові Ја-, Је-, Јо-, Ју- уподібнюються у вимові до української мови. Крім того, автор говорить про негативний вплив грецьких перекладів: «Грецька мова зовсім не

мала й не має звука j (наше й), — має тільки і, і вживає цього і зовсім вільно навіть перед голосними; сполучення /а-, /є-, /о-, іи- (/у-), зовсім неможливі в українській мові, мова грецька вільно вживає навіть на початку слів. Ось через це грецькі перекладачі Біблії ще десь у III віці до Христа, перекладаючи власні біблійні імена, всі їх погрецизували, цебто початкові Ја-, Је-, Јо-, Ју- давньоєврейського оригіналу передали по-своєму: Іа-, Іе-, Іо-, Іи-, передали так, бо йнакше не могли, не маючи в своїй мові звука j(Й) [19, с.2].

2.2. Біблієоніми «Каменя віри»

Власні імена формують ємний національно-самобутній ярус у лексиці будь-якої мови. Мовна своєрідність власних імен дає підстави виділити їх в окрему науку – ономастику, яку залежно від досліджуваного аспекту класифікують на розділи (антропоніміку, топоніміку, зооніміку, космонімію тощо) [10, с.18]. Особливе місце у системі ономастики належить святописемним біблієонімам, котрі до цього часу перебувають на периферії зацікавлень української лінгвістичної науки. «Камінь віри», як твір богословського характеру, служить чудовою базою для дослідження біблійної пропріальної лексики.

Стефан Яворський написав свій знаменитий твір (1718) з метою довести істинну чинність догматів, заперечувану протестантами. Тому цілком виправданим, є той факт, що єдиною зброєю в руках Яворського було саме Святе Письмо (Євангеліє), послання святих отців та соборні правила. Усі ці богословські праці, написані ще до нашої ери, передають справжні події. Варто також зазначити, що реальні імена людей, згадувані на сторінках цих святих книг, увійшли у сучасний антропонімікон багатьох мов світу, в тому числі і української.

За Галиною Тимошик, (біблієоніми) власні імена залежно від об'єктів, які вони називають, класифікуємо на поняття, що позначають реальний вимір та духовний [34, с.103-104].

Реальний вимір:

1) Реальний біблієантропонім — будь-яке ім'я бібліоперсона. Сюди наляжать агіоніми (від давньогрец. *agios* – благочестивий, святий, праведний і *опута* – ім'я) – імена святих [44, с.27]. Наприклад, **пррѣок Данїил** [43, с.254], **сщєнноччнкъ Кѵпрїанъ** [43, с.413], **великомччнкъ Євстафїй** плакида [22, с.43], **Ѳеодѡръ Сѵкєѡтъ** [42, с.44], **Чрца Єлєна** [42, с.209], **Дїонѳсїй ареопагїтъ** [42, с.211], **мчнца Васїлїсса Нікомїдїйска** [42, с.212], **Прїбныє**

оѣи Варлаамъ и Иоасафъ [42, с.214], **Прѣбный Антоній Великій** [42, с.215], **стаж Маріа егѣпетскаж** [42, с.216].

2) біблієантропонім дуалістичний за своєю природою — назви на позначення номінацій Ісуса Христа. Наприклад, **Хрѣтось Вседержитель** [42, с.169], **Спѣитель** [42, с.32], **Женіхъ Црѣкве стѣж** [44, с.855], **Чрѣ іудѣйскъ** [42, с.19], **Мессіж Хрѣтось** [43, с.304], **оучитель Исѣ Хрѣтось** [42, с.211], **Хрѣтось Бгѣ** [43, с.393], **един Хрѣтось избавитель и искупитель нашъ** [44, с.655] **Снѣ члвѣческій** [42, с.32], **Отроча Младо** [43, с.467], **Свидѣтель вѣрній** [43, с.467] **Снѣ Дѣвы** [44, с.557], **Всеомоуцїй Снѣ** [44, с.545].

Духовний вимір представлений біблієонімами, що позначають номінації духовних істот:

1) **Біблійні міфоніми** — (від грецького mythos – переказ, сказання и опута – ім'я) імена людей, тварин, рослин, народів, географічних і космографічних об'єктів, різних предметів і т.п., що насправді ніколи не існували [30, с.180]. Наприклад, **Афродіта, Арѣс, Дїонвсѣ** [42, с.150], **Нептунъ, Марс, Венѣра, Меркурїй, Сатурн, Юнона** [42, с.79].

2) **Біблійні теоніми** — (від грецького teos — бог, божество і опута – ім'я; вид міфоніма) власні імена божества в будь-якому пантеоні [23, с.125]. У творі Стефана Яворського наведено ім'я християнського бога: **Гдѣ Бгѣ** [43, с.371], **Гдѣ прроковъ** [43, с.357], **Творецъ** [43, с.423], **Творецъ Нбѣ и земли** [42, с.79], **їстинный Бгѣ** [42, с.79], **Бгѣ всевышній** [43, с.786], **Члколюбѣцъ Бгѣ** [44, с.685], **Бгѣ оцѣ** [45, с.1025], **Праведнѣйшїй Судїж** [44, с.906], **Всевідѣцъ Бгѣ** [43, с.464], **всѣкихъ даровъ Податѣль** [44, с.497], **самовластный гдѣственный и полиомощнѣйшїй Бгѣ** [44, с.497].

3) **Ангелоніми** — (від грец. angelos, букв. – 'вісник' + онім) власна назва помічника Бога (ангела, архангела тощо) [14, с.36]: **Аггѣль Рафаиль** [43, с.465], **Аггѣль Гднѣ** [43, с.465], **Аггѣль Гднѣ Агарѣ** [43, с.467], **Архаггѣль Міхайль** [43, с.680], **Архаггѣль Гаврїиль** [43, с.468].

Своєрідною особливістю прецедентних релігійних імен, уживаних Стефаном Яворським, є християнські **монотеоніми** (від грец. *monos* – 'один, єдиний' + теонім) – власні назви бога у системі монотеїзму: *Бог-Отець* [36, с.36] на позначення Господа. Саме монотеоніми, уживані у трактаті, становлять чи не весь традиційний перелік найменувань Бога в українській лінгвокультурі.

Агіоніми (імена апостолів, святих, великомучеників), що уживані митрополитом (*святий Θεοφύλακτ* [44, с.589], *праведный Сѡмѡнь і Анна Пррѡчица* [43, с.311]), переважно реалізують своє пряме номінативне значення, коли він наводить в приклад випадок із життя якогось праведника. Візьмімо хоча б великомученика Євстафія чи царя Костянтина:

«Стѣй великомчѣнкъ **Євстафій** плакида, како бывъ на ловѣ свѣрѣй, оузрѣ Крѣтъ посредѣ роговъ елѣнихъ банстающъ, и на нѣмъ распатаго Іѣса. И како тѣмъ образомъ самъ ловець оуловленъ бысть въ сѣть дѣеспасителнѹю. Зри ѡ сѣмъ въ житїи сѣаго Євстафїа и оувѣждь образѡвъ бѣтвенныхъ и крѣта сѣаго сілу» [42, с.43].

«**Чрѣ Кѡнстантїнъ** великій прѣжде крѣщенїж сѣаго, како лютою ѡдержимъ бѣ проказою и како врачеве хотѣху єму на исцѣлѣнїе сотворїти купѣль ѡ крове младѣенець и ссущихъ. Како же во снѣ вїшася єму апѣли стѣи Пѣтръ и Пѣвелъ, повелѣвающе єму, инѹю купѣль на исцѣлѣнїе, не тѡчію тѣла, но и дѣши оустрѡити, и на сїе дѣло повелѣша искѣти Сїлвестра єпѣпа, крыющася в горѣ нарицаемой сорѣктесь: како же по сіхъ ѡбрѣтеся єпѣпъ, и ворошенъ бывъ ѡ бозѣ Петрѣ и Павлѣ; Сѡвѣща: не бѡги тыа быти, но раби Бѣа вѣшнаго. Какѡ же Ікѡнѹ тѣхъ єпѣпъ показѣ црѣви, и тѡй їстинно сїхъ во снѣ єму явльшихся исповѣда, и ѡглашенъ бывъ крѣтїся, и исцѣлѣ» [42, с.42].

Безперечно, що серед агіонімів «Каменя Віри» найчастіше трапляється ім'я Божої Матері, яку автор називає широким спектром імен, таких, як **Престѣа Дѣва Бѣа** [42, с.110], **Мѣи Бѣїа**, **премѣа Дѣва** [44, с.545], **Мтрѣ свѣта** [44, с.551], **Мѣи Гѣа** [44, с.554], **Бѣорѡдица**, **Бѣа Сѣа Мтрѣ**, **Бѣа Дѣа Сѣаго**

нєвѣста, Прєнєпорѣчнаѧ Мтрѣ, прєчтѧѧ Дѡѧ Мрїѧ [44, с.551], прєблгвєннаѧ Дѡѧ Мрїѧ Бѣѧ [44, с.552], Мрїѧ Бѣѧ [44, с.551], Прєчтѧѧ Бѣомтрѣ [44, с.551], Дѡѧ Бѣомѧти [44, с.665], Дѡѧ Мтрѣ Мрїѧ, Дѡѧ Мрїѧ [44, с.557], Мтї млрдїѧ [44, с.545], Прєнєпорѣчнаѧ Влчца [44, с.546]. Причому бїльшїсть їз нїх наведено з метою похвали ї возвеличення Божї Матерї:

«Сѡ величїѧ мтрѣства Бжїѧ в Мрїи нєсравнїтелнаѡ! ѡ дарованїѧ оумомъ непостижимѡ! ѡ прєизѧщества всю тварь прєвосходѧщаѡ! Ничтоже тебѣ равно єсть ѡ прєблгѡсловєннаѧ мтї Бжїѧ. Всѧ бо ѧже сѣть, или выше, или нижше тебє сѣть. Выше тебє єдинь Бгѣ, нижше тебє всѧ, ѧже нє сѣть Бгѣ» [44, с.556]

«Сѣть поїстиннѣ чтѣнѣйшаѧ всѣхъ Аггль Мтї Бжїѧ, їбо Снѣ бжїї нє Сѡ аггль когда прїємлеть, но Сѡ сѣменє авраамлѧ, Сѡ дщєри авраамли Мрїи прїємлеть, Сѡ кровє єѧ двїчєскїѧ плоть заїмствѣєть и слово плоть бысть» [44, с.556].

«И сїє єсть величїє Мтрє Бжїѧ, ѡ немже самѧ Дхѡмъ стѣмъ вдѡхновєнна провозгласї: Сѡ нынє (речє) оублѣжать мѧ всї рѡди, ѧкѡ сотворї мнѣ величїє силный. Ащє же чтѣнѣйшаѧ єсть всѣхъ земнорѡдныхъ» [44, с.557].

Стефан Яворський подає образ Божї Матерї як такої, що є заступницею ї покровителькою, що захищає христїян, покриваючи їх своїм омофором:

«Надежда наша Бѣѧ, вѣ прєдстѧтелствѣ и заступленїи: їбо по Бзѣ на єѧ прєдстѧтелство и ходѧтайство оуповѧємъ» [44, с.529]. Вїн, як цє зазвичай роблять христїяни, звертаєтьсѧ до Матерї Божї з проханнѧм про допомогу ї заступництво, наприклад: «Приклони оухо твоє, ѡ Мрїє к молєнїѧмъ нашымъ и нє забуди людєй твоїхъ. И нижше: «Моли ѡ насъ ѡ Гпѣже Влчцє и Мтї Бгѧ вышнаѡ» [44, с.476], «На Гѧ всю нашу надежду їмамы прєстѧѧ Дѡѡ» [44, с.528].

Бїльшїсть бїблїйних їмен наведенї як прѧма цїтата, де вжито те чи їнше їм'я: «Кѡрїллъ стѣй Патрїѧрхъ Ієрлїмскїй, в Катєхїсїсѣ вї: Всѧ (речє) Бжїѧ дѣла создѧнѧ сѣть сѣлѡ добрѧ: но ни коєже Сѡ техъ єсть ѡбразѡм бжїїмъ кромѣ

члѣка. Слнце єдинѣмъ повелѣніє^м бысть, человекъ же рукама бжїима созданы єсть. Сотворимъ [рече] человекъ по образу нашему и по подобію. Образъ Чрѣвъ почитаетса, кольми паче образъ Бжїй словесный» [42, с.36].

«**Амвросій стый** Медіолану епѣпъ, в посланїи своемъ во Італїю: Снѣ (рече) в третїю ночь, егда неаденїемъ оужѣ плоть изнеможе, не спашу, но во оужасѣ бывшу, ѡвиса нѣкое лице блженному Павлу подобное, ѡкоже образъ егѡ на дскѣ начертанъ ѡвлаше» [42, с.29].

«**Іоаннь Златоустъ стый**, в толкованїе притчи ѡ сѣюще^м: Аще (рече) ѿ презорства одеждѣ црѣвой порокъ наносиши, не самому ли црїю безчестїе твориши. Не вѣси ли ѡко аще црѣву образу ругаєшиса, самого црѣа оуничижаєши; ѡже бо образъ црѣвъ на себѣ носятъ, и безчестїе црѣво на себѣ ѡвлаютъ» [42, с.29].

Деякі біблієантропонїми є авторською інтерпретацією: «Тамѡже, егда **прпбный Зосїма** стїю Марїю молащүюса къ Бг҃у видѣ на воздүсѣ, ѿ земли ѡко лѣкот єдинь стоашүю, и смүтїса мыслїю миа быти привидѣнїе: стаа Марїа извѣствүа себе быти плоть, а не дүхъ, ни привидѣнїе сүщүю, знамена кр҃тнымъ знаменїе^м чело свое, и очи, и оустнѣ, и перси» [42, с.216].

«Въ лимѡнарѣ стѣйшагѡ Сѡфронїа Патрїарха іерлїмскагѡ, пишется ѡ нѣкоемъ воїноцѣ пресвүтерѣ Конѡнѣ, въ мнѣтрѣ **Іѡанна Прѣтечи, нарицаємомъ ПЕНӨОКЛИ**» [42, с.216].

Визначальною рисою «Каменя віри» є, те, що, коли автор цитує когось із святих, то обов'язковопрямо паспортизує: «ѿ воскреснїи хр҃товомъ мнози бѣхү свидѣтели, но ѡвишаса ѡко лжѣ гл҃ы ихъ»(Лк: кд) [42, с.219].

Біблійний антропонїмикон «Каменя віри» репрезентує головні системи найменувань тогочасного суспільства. Найчастіше це назви церковних посад, адміністративних та світських професій, як-от: **Германъ стый Патрїархъ** Константїна града [43, с.287], **Іосїа црѣ** [44, с.509], **Өеофв҃лактъ стый архїєпѣпъ** Болгарскїй [43, с.338], **стый Стефанъ, Ігүмень** авжентїйскїа горы [42, с.39], **Аугарь Кназь** едескїй [42, с.41], **Лука стый баше врачъ** [42, с.42],

Монархъ всероссійскій Петръ первый [42, с.83], Захара́я первосщѣнникъ [42, с.83], мона^x Пафну́тій [44, с.417], стѣй Евлѣ́сть Лука́ [42, с.42], Григорій стѣй Нѣссо^m епѣпъ [42, с.30]. Такі оніми дозволяють дати оцінку місцю певного біблієперсоніма в ієрархії того часу. Прикметною рисою трактату є використання багатоконпонентних онімів на позначення Ісуса та Його Матері.

Для позначення Божої Матері використано такі оніми як: **Бѣа Црѣа Нба, Бѣа мѣръ Чрѣва, преблѣвеннаа Дѣа Мрѣа Бѣа** [44, с.530], **Стѣихъ стѣйшаа и самыхъ агѣль Чтнѣйшаа прѣодѣа Мрѣа, перваа по Трѣцѣ стѣй, ѣако мѣръ бѣію** [43, с.481], **Бѣа млрдѣа двѣри, мѣти источникъ, оутѣшеніє, радованіє, Бѣа нба Чрѣа** [44, с.528], **Пернатаа естъ орлица пречѣаа Дѣа Мрѣа два крила орла великаго, сирѣчь, мѣрство бѣіє, и дѣтво пренеспорочноє имущаа, Храмъ естъ бѣій одушевѣнный Мрѣа Бѣа** [44, с.551], **Бѣа Оѣа естъ дщерь, Бѣа Сѣа Мѣръ, Бѣа дѣа сѣаго невѣста** [44, с.553], **Агѣлскѣа красоты, сирѣчь, Дѣтва, прежде невѣдомаго, ниже оѣѣнаемаго начальница** [44, с.554], **пречѣаа Бѣа** [42, с.42]. Наведені назви не просто виконують номінативну функцію, а й емоційно експресивну, бо митрополит вдається до використання образності: **Пернатаа орлица пречѣаа Дѣа Мрѣа** [44, с.551]. Спектр найменування на позначення Ісуса теж досить багатий. Це такі біблієантропоніми як **Млнцъ превѣчный Гѣъ нашъ Ійсъ Хрѣтось** [42, с.42], **Бѣъ Оѣъ блѣволеніє^m, Бѣъ Сѣъ воплощеніємъ, Бѣъ Дѣъ стѣй** [44, с.553], **Блѣсловенъ Бѣъ, и Оѣъ Гѣа нашего Ійса Хрѣта, Оѣъ щедротъ, и Бѣъ всакѣа оутѣхи** [44, с.528], **Ійсъ Хрѣтось свидѣтель вѣрный, Бѣъ Хрѣтось всакі^x блѣъ источникъ** [43, с.468], **Хрѣтось искупѣтель и спаситель** [43, с.468], **Хрѣтось спѣитель нашъ** [43, с.491], **непоборимый вождь, начальникъ же и наставникъ Хрѣтось Ійсъ** [44, с.891], **Гѣъ нашъ Ійсъ Хрѣтось** [44, с.1009].

Усі богословські праці, на які посилається у «Камені віри» Стефан Яворський, присвячені опису життя Богородиці та її Сина, тому варто детальніше розглянути історію цих двох імен.

Іїсь — ім'я походить від давньоєврейського «*yehosu'a*» — Бог спасе; грецького «*Iesous*», латинського «*Jesus*». Вимова, написання імені **Іїсь** в різних єпархіях — саме ці фактори стали першопричиною церковного розколу (друга половина XVII століття). До церковної реформи ім'я **Іїсь** писалось і вимовлялося з однією буквою і: «**Иїсь**». Патриарх Нікон (25 липня 1652 — 22 грудня 1666) змінив написання та вимову на **Іїсь**, наближаючись таким чином до грецького варіанту [30, с.117]. Проблемі вимови імен з початковим й особливу увагу приділив Іван Огієнко. Ім'я Ісус походить від давньоєврейського імені Ієшуа — «Єгова спасе». Спочатку було Jehovah — Господь. Це Jehovah в іменах з бігом часу скоротилося на *Je- ho-, а пізніше навіть на Je- або на Jo . Напр.: Jehośua — Jeśu [19, с.2]. Єврейське ім'я Ісус — Ієшуа (у перекладі на грецьку Ісус) було серед єврейського народу.

Крім Ісуса Христа, ім'я Ісуса носять ще старозавітні персонажі, яких згадує Яворський: **Іїсь навїнь** [42, с.9], **Іїсь сїнь Сїраховь** [44, с.565]. Імена цих персонажів походять від Єхошуа — найраніша форма імені Ієшу. В сучасному перекладі ці імена передаються однаково: пор. укр. Ісус Христос і рос. Иисус Христос.

Мрїа — від давньоєврейського Маріам; арабського Maryam(u); грецького Μαρία, латинського Maria — «бажана», «улюблена»[31, с.313]. В основі імені Марія лежить давньоєврейське Міріам й перекладається по-різному: «бунт, протидія, обурення, яка чинить опір»; за іншим поясненням — «гіркість, смуток, та, що гірко ридає й ронить сльози»; ще інше джерело подає — «вищість, піднесеність, перевага, слава, знаменита, чудова» [27, с.235]. Крім Пресвятої Діви, імення Марії носили іще декілька біблієперсонімів, наприклад, **Мрїа Магдалина** [44, с.698], **Марія сестра Лазарєва** [42, с.146], **Марія єгупетскаа** [42, с.43].

Особливості передачі деяких біблійних імен можемо простежити на фонетичному рівні. Це пов'язано з тим, що деякі біблієантропоніми написані

відмінно: **Мрїа** [44, с.551] і **Мрїа** [44, с.530]. Таке написання біблійних онімів пояснюється нерозрізненням літер на позначення звука [i]. Відмінне написання імені **Мрїа** можемо спостерігати на позначення різних біблієперсонажів. Коли йдеться про Богородицю, її ім'я написано під титлом: **Дѡа Мрїа Бѡа** [44, с.530], поряд з цим ім'я інших святих фіксуємо без титла: **Марїа єгупетскаа** [42, с.43].

Невипадково більшість героїв творів відомих українських письменників носять саме біблійні імена. Таким чином автори такі як Г. Квітка-Основ'яненко («Маруся»), Тарас Шевченко («Марія»), Улас Самчук («Марія»), прагнули висвітлити душевну чистоту кожної із згаданих персонажок.

Також автор поруч з біблійним іменем зазначає посаду чи то реальну, чи то абстрактну. Наприклад, у слові **Бѡа Црѡа Нѡа** [44, с.530] фіксуємо написання [ц] (абстрактна посада), в той час як в у лексемі **Чрѣ Кѡнстантїнѣ** [42, с.42] вжито літеру [ч] (реальний історичний діяч). Швидше за все Стефан Яворський орфографічно допомагає диференціювати назви реального і уявного виміру.

«Камінь віри» — трактат, що написаний церковнослов'янською мовою, підтверджує функціонування тих самих онімів, які є і в Біблії і в цьому релігійному тексті. Невипадково Стефан Яворський пише твір саме такою мовою (він знав ще й польську, латинську, грецьку та інші мови): цим він утверджує церковнослов'янську мову як своєрідну літературну мову слов'ян. У догматах, написаних ним, «**Ѡ Сѣхъ іконахъ**», «**Ѡ Крѣ**», «**Ѡ Мошахъ Сѣхъ**», «**Ѡ призыванїи сѣхъ**», «**Ѡ Дѣахъ Сѣхъ**», «**Ѡ Преданїихъ**», «**Ѡ Постахъ Сѣхъ**», «**Ѡ Бл҃гихъ дѣлахъ**», «**Ѡ Стѣйшей літургїи**», «**Ѡ Бл҃готворенїихъ Сѣхъ**», «**Ѡ Стѣйшей євхарїстїи**» на прикладі житія святих, імена яких тут неодноразово наводяться, містяться докази того, як правильно жити на землі. Разом з тим простежуємо тут ідею польськомовної літератури

про те, що людина на скільки в земному житті зможе зробити добрих справ, то це буде зараховано в її небесному житті.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, релігійні, переважно християнські, прецедентні імена посідають важливе місце в у трактаті “Камінь віри” й роль у вербалізації світогляду Стефана Яворського як елітарної мовної-релігійної особистості й істинного християнина. Так, як Стефан Яворський був неостаннім релігійним діячем, то Біблія була невід’ємною частиною життя митрополита, підтримуючи в найскрутніші моменти. Письменник творчо переосмислює прецедентних релігійних християнські імена, вводить їх до складу різних тропів, актуалізуючи ті чи ті периферійні смисли. Особливу увагу приділяє він багатоконпонентним онімам, що позначають той самий референт.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛІЗАЦІЙНА ПРИРОДА ДЕЙКСИСУ СТАРОУКРАЇНСЬКОГО ПОЛЕМІЧНОГО ТРАКТАТУ «КАМІНЬ ВІРИ» СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО

3.1. Теоретичні засади вивчення дейксису

Термін «дейксис» походить з давньогрецького слова δειξίς — «вказівка». За визначенням О. Селіванової, дейксис — це вказівна функція мовної одиниці, що передбачає локалізацію й ідентифікацію осіб, предметів, подій, процесів відносно просторового та часового контексту, який створюється актом висловлення й комунікантами [25, с. 109]. Існує два основних типи дейксису, що їх класифікують мовознавці. Дейксис реального комунікативного акту називається *первинним*. *Вторинний* дейксис, не пов'язаний з мовленнєвою ситуацією, тобто це текстовий дейксис. Первинний та вторинний дейксиси відрізняються орієнтацією на реципієнта: перший націлений на мовця, другий — на спостерігача. **В межах первинного** традиційно виділяють три класичних види дейксису — особовий, просторовий та часовий. Така класифікація зумовлена функціями дейктичних одиниць. Персональний дейксис вказує на мовця та адресата, просторовий — на предмети відносно мовця, часовий — на часову орієнтацію комунікації. **Вторинний дейксис** поділяється на просторовий, часовий. Просторовий вторинний дейксис локалізує спостерігача у просторі та ситуації й далі орієнтує ситуацію відносно цього спостерігача. Часовий вторинний дейксис робить те ж саме у плані часової впорядкованості подій [5, с. 45].

Актуальним питання дослідження дейксису залишається термінологічна система: дослідники використовували різні дефініції на позначення цього поняття. Так, наприклад, дейктичні одиниці К. Бругманн називає «демонстративами [46]», К. Бюлер — «дейктичними знаками [7]»,

О. Есперсен [11] та Р. Якобсон «шифтерами [45]», Ч. Пірс — «індексами [39]».

Питання про природу вказівних слів цікавило мовознавців різних історичних епох. Взагалі вивчення дейктичної лексики розпочалося ще за часів античності, зокрема в працях стоїків, Аристотеля, Аполлонія Дискола, Діонісія Фракійського, мова йде про слова, які не називають ознаку предмета, а вказують на нього. Наприкінці ХІХ ст. — у середині ХХ ст., коли дейксис почали вивчати не лише мовознавці, а й логіки, постала проблема класифікації типів дейксису.

Першовідкривачем системного підходу до вивчення дейксису в лінгвістиці став **К. Бругманн** — німецький мовознавець, фахівець в галузі індоєвропейстики. На матеріалі багатьох індоєвропейських мов учений класифікує демонстративи, як він їх називає, виділяючи такі типи дейктичних знаків: «De-Deixis», «Ich-Deixis», «DuDeixis», «Jener-Deixis». Перший тип — нейтральний дейксис, ототожнюється з вказівним жестом і включає слова типу *ось, цей, це*. Другий — охоплює сферу мовця. Сюди належать, крім *я*, також *цей, близький до мене, тут, близько до мене, біля мене* та ін. Третій тип містить лексику зі сфери слухача, представлену такими словами: *ти, цей твій, цей 'близький до тебе, тут біля тебе*. Четвертий пов'язаний зі вказівкою на віддалений предмет *той, там* і т. ін. [46, с. 158].

Спираючись на дослідження Бругмана, свій вклад в теорію вивчення дейксису вніс австрійський учений — **К. Бюлер**, який необхідною умовою виявлення дейктичної лексики вважає ситуативність. Дейктичні знаки набувають смислового наповнення в полі вказівки, або в ситуації спілкування [7, с.74]. Науковець поклав початок семіотичній концепції структури дейксису, яку згодом розвинув Ю. С. Степанов. К. Бюлер розрізняє три типи дейксису:

- наочний дейксис (*demonstratio ad oculos*) — вказівка на те, що знаходиться в полі зору мовця;
- контекстуальний, або анафоричний дейксис, який вказує на раніше вжите слово;
- мисленнєвий дейксис (*Deixis am Phantasma*) — вказівка на те, що відсутнє в полі зору мовця і не згадувалося в контексті, але відоме співрозмовникам на основі їх знань про даний предмет, причому ці знання здобуті до заданої ситуації [7, с. 121-124].

Дейктичні функції засобів мови досліджує французький мовознавець **Є. Бенвеніст**. Вагоме значення для розвитку теорії дейксису мала його дослідницька робота «Загальна лінгвістика». Лінгвіст не використовує дефініцію «дейксис» (вживає його вузько, на позначення вказівних займенників), натомість розмірковує над випадками, які ми сьогодні вважаємо дейктичними, лише характеризуючи їх як «суб'єктивність у мові» [4, с. 292- 300]. Вчений інтерпретує трактує типову ситуацію висловлення як егоцентричну.

Термін «дейксис» у науковий обіг увів **Дж. Лайонз**, який актуальний на сучасному етапі вивчення теоретичних питань дейктичних одиниць. Дейксис, на думку вченого, — це властивість висловлення вказувати на конкретну часо-просторову ситуацію, мати конкретного мовця й адресата, бути співвіднесеним з об'єктом чи особою [15, с. 275]. Дж. Лайонз трактує кожне висловлення, к таке, що відбувається в певному місці в певний час.

Схожого тлумачення набуває концепція **Ч. Філмора**. На думку, вченого, дейктичні одиниці мови — це такі лексичні та граматичні одиниці, які допомагають побачити крізь певний соціальний контекст, ідентифікувати в ньому учасників акту спілкування, їх розташування в просторі, час здійснення цього акту спілкування. Принципово важливим є те, що дейксис відображає таку категорію, як «позиція, точка зору спостерігача». [47, с. 38]. **Ч. Філмор**

класифікує дейксис на свій лад: просторовий, часовий, соціальний та дискурсивний дейксис розрізняє вчений. У соціальному дейксисі лінгвіст вбачає систему форм ввічливості, а у дискурсивному — систему відсилок до певних фрагментів того самого тексту [47, с. 171].

Ю. Степанов — послідовник Е. Бенвеніста, який уважає дейксис - одиницею егоцентричною, такою, що орієнтується на его, тобто «Я». У своїй лінгвістичній розвідці вчений групує дейктичні одиниці так: «Я – ТУТ – ЗАРАЗ», де «я» — суб'єкт мовлення, тут —показник просторових відношень, зараз — виразник часової характеристики. [29, с.229]. Вона спирається на класичну дейктичну тріаду, яку запропонував Бенвеніст [29, с. 216].

Семіотичний підхід до вивчення дейксису обстоював **Ч. Пірс, американський логік**. Він запропонував термін «індекс», на противагу “дейксису”, як визначення, що слугує вказівкою на просторово-часову локалізацію ситуацію спілкування. Вчений називає вказівні займенники індексальними одиницями, що створюють безпосередній зв'язок між словом та об'єктом. Такий підхід розвиває Ч. Пірс, орієнтуючись на вчення Ш. Баллі [2] про те, що дейктики звукові жести, які підкріплюють мимічні жести. Дейксис виявляє значення лінгвістичного знака у зв'язку з позамовним контекстом, у якому він використовується. Дейктичність поєднує знак і позамовну дійсність [39].

Дейктичні одиниці в староукраїнській мові XVIII століття досліджено **Г. Наєнко**. Мовознавець, вивчає наукові тексти, визначаючи категорії проспекції, ретроспекції, делімітації в системі засобів зв'язку староукраїнських текстів XVI-XVIII століть. Це дозволяє визначити сутність специфіки їх організації як власне наукових. Г. Наєнко описує лексичні, граматичні засоби вираження дейктичних одиниць в структурі метатексту [17].

Ю. Олешко присвячує лінгвістичну працю «Староукраїнська проповідь XVII ст. в комунікативно-когнітивному вимірі» вивченню дискурсивних

особливостей староукраїнського проповідницького дискурсу XVII століття, зокрема, докладно аналізує мовленнєву реалізацію дейксису оптативності та метадискурсу [20].

3.2. Дейктична природа трактату «Камінь віри»

Вагоме значення для розвитку історії української літератури мала полеміка XVI–XVII століття. Боротьба переконань, що виникла на основі міжконфесійного конфлікту — протистояння православних та католиків, зумовила виникнення нового унікального жанру в українському письменстві — «полемічної літератури». Твори полемічного характеру одразу знаходять своїх прибічників, про це можемо стверджувати, судячи з поміток, ствердних або несхвальних, зроблених на полях оригінальних текстів. Таким чином, полемічні твори мали не лише визнання, а й вплинули на подальший розвиток публіцистики та комунікативного дискурсу наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Отож, саме в цей час полемічне письменство набуває поширення, як таке, що втілює різні традиції церковного життя, і відповідно протилежні погляди на пізнання людини і Бога в контексті їх мовного вираження.

Слід зауважити, що полемічний дискурс не втрачає актуальності і в наступному столітті. У 1728 році з'являється полемічний трактат Стефана Яворського. Морев І. справедливо зазначив, що поява цього твору, мала неабияке визнання в суспільстві та ознаменувала цілу епоху в історії богословської літератури проти протестантів. Ще ніколи полеміка з ними не була такою всеохоплюючою, не містила надважливих догматичних, канонічних, церковно-історичних питань. Стефан Яворський використовує такі наукові засоби, які ще ніколи не були використані в полеміці [16, с.26].

Більшість тогочасних церковних ієрархів не мали одностайної думки щодо взаємин церкви та держави. За часів, коли С. Яворський писав цю книгу, існувало дві групи архієреїв, які мали свої погляди на ці дві інституції земної і божественної влади. Перша група, яку очолював С. Яворський, обстоювала незалежність церкви від держави, захищала інтереси православ'я. Інша — під керівництвом Ф. Прокоповича сповідувала ідеологію протестантизму, та

дотримувалася позиції, за якою церква повинна підпорядковуватися державі, маючи свободу лише в питаннях богословських. «Камінь віри» став виявом такого протистояння. Вихід книги спричинив активну полеміку як у світських, так і в церковних колах не тільки в Україні, а й поза її межами.

Будь-який полемічний текст треба розглядати як діалогічний, тобто, як такий, що має адресата і спонукає його до ментального осмислення, задля якого використовуються різні засоби організації мовлення. «Камінь віри» — зразок полемічного трактату, метою якого є ствердити думку про істинність християнського вчення, натомість заперечити протестантську ідеологію. Діалогічність полемічного дискурсу у цій книзі виявляється у наявності реципієнта, який виступає опонентом. Оскільки обидва учасники полеміки обстоюють різні позиції, то автор, від імені усіх православних, прагне не просто заперечити протестанські вчення, а має на меті сформулювати колективну думку. Діалогічність у С. Яворського висвітлена у різних площинах: «Я—читач»; «Я—опонент»; «Я—Бог».

Вектор «я-читач/слухач» репрезентований низкою дейктичних засобів. Формальним показником діалогічності тексту слугують апелятиви, які полеміст активно вживає: «Блюдітєса **правовѣрній хртіанє**, сеѧ блудницы вавѣлонскія. Изыдіте ѿ среды ихъ, и ѿлучитєса, глєть Гдѣ: и нечистотѣ не прикасайтєса [42, с.107]»; «Се видиши **читатєлю бл҃гочестівый**, жко Хртосъ Спсїтель нашъ, по гл҃голу Сѵмеѡна б҃гѡносца лежить и на падєніє мнѡгимъ и на востанїє [42, с.16]»; «Сїхъ ради прѣлестей дїаволскихъ, молю вѣ **правослѡвныа Чрквє снѡве**: Блюдіте оубѡ кѡкѡ ѡпаснѡ хѡдите [42, с.41]».

Про діалогічну спрямованість наведених компонентів свідчить їх семантична структура: бачимо, що Яворський розраховує на підтримку з боку одновірців. Площина діалогічності «Я—слухач» виражена передмовами, що їх автор наводить до кожної глави. Наприклад, у передмові до викладеного автор використовує таке формулювання: Того ради снизходителство високоумїю ихъ и любопытству хотѡще ѡвити, **дєрзаємъ** касатисѧ прѣнїю, не на разумъ

свой, но на истину оуповающе: разумъ бо кичить, а истина ГДНА пребываетъ во вѣки [42, с.44]»; «Такѡ Бжтѣю помѡщю и здѣ **чѣсмь** быти, свѣтлѣйшей истинѣ нашей при лжи сопротивныхъ, и при неправомъ ихъ писанїа сщценнаго толкованїи [42, с.140]». Здобути прихильність слухача допомагають дієслова першої особи множини, аби підкреслити, що думки автора властиві і слухачеві.

Дейктивну функцію в цій площині виконують займенники: «Тѡжде **мы** православної глаголемъ, и ѡ мощахъ стѣихъ оугѡдниковъ бжїихъ [43, с.33]»; «**Мы** же не ревнующе лукавнующимъ, возмемъ сїе дражайшее злато, и на камени вѣры, цѣну того покажемъ противникомъ [43, с.34]». Вставні слова певною мірою є засобами впливу в трактаті «во пѣрвыхъ» [42, с.16], «на примѣрь» [42, с.30], «войстинну» [42, с.35]. Використовуючи такі лексичні засоби С. Яворський закладає основи колективного погляду на православне віровчення.

Оскільки «Камінь віри» твір, спрямований проти протестантів, тут завжди є зв'язок між полемістом і його опонентом. Ключовим показником діалогічності в творі виступає шкала «Я—опонент». Якщо автор відповідає своєму опонентові, то він, як правило, бере конкретний закид, аргумент і реагує на це. Тобто в нього є іновірці, еретики, з якими ведеться полеміка. План протестантів виражений різними лексико-граматичними засобами займенниковими іменниками, онімами, дієсловами. Наприклад, оніми — **Арїй, Мартін Лютер, Македонїй, Кальвін Звигалїй, Віклеф, Лев Ісавр, Копронїм, Лев Армянин, Феофіл, Нерон, Максимїан, Дїоклетїан** вжито на захист власної точки зору: «Не **арїю** ли ѡному богомѣрзекому, камень претыканїа бѣху словеса хртова сїа [42, с.17]»; «Не **македонїю** ли дхобѡрцу, бѣху каменїмъ претыканїа сїа словеса [42, с.17]»; «Воста **голіафъ новый**, на црковъ стую, **мартенъ лютеръ**, поношаа полку Бга жива [42, с.17]»; «Аще же ѿ лютера поїдемъ к иным ересїархом, ко **калвїну, звїгалїю** [42, с.118]»;

«Развѣѣ строителей Чркве хрѣтовы наречѣши **нервна, траѣна, маѣиміана, діокантіана, и прѣчи мучителей**, и Чркве стѣа гонителей [42, с.130]».

Звернути увагу слід на особливості орфографічного запису: усі протестантські імена пишуться з маленької літери, що свідчить, очевидно, про зневагу до їх віровчення. Ряд іновірців репрезентований дейктиками «протівницы [42, с.103]», пустословы, «рабі лукавіи [42, с.123]» «ока́ннїи лишѣнницы, сѣнове погѣбели [42, с.119]», «ока́ннїи [42, с.127]», «мѣрзкие в сластолѣбїи погруженные епѣкуры [42, с.120]», «безѣмцы [42, с.194]», «баснословцы [43, с.206]»; «Баху древле еретїцы оуалентїіане, маркіонїти, манихеї, и по нїх евтїхіане, иже ѡными вышерѣнными, вы братїа тѣхъ есте протівницы [43, с.199]». Посилюється у трактаті протистояння двох сторін за допомогою дієслів мовлення: «глаголють [43, с.211]», «речеши [42, с.124]» «глаголете [42, с.133]», «речете [42, с.131]» — «сѣвѣщаю [43, с.211], «глю», «скажу» [44, с.56]». Займенниковими словами представлена сторона опонента «ѡнї», «вѣ», «тїи» [43, с.212], сторона православних християн — займенниками «ѡ», «мѣ, сїи» [43, с.210]. За допомогою рольового дейксису зі значенням протиставлення Стефан Яворський відмежовується від протестантів, при чому ця межа дуже різка. Темпоральний дейксис виражається дієсловами теперішнього «вспоминáеть», «глѣть», «оутверждáется» [42, с.15], «не ищѣ», «наводáху» [42, с.29], минулого «прїидѣ», «быль», «чтѣще», «слышáще», «сопротївишася», «не вѣроваша», «бáху» [42, с.15], та майбутнього часу «оўзриши» [42, с.17], «исполнихъ» «блгословлю», «лишѣнь бѣду», «дасть» [42, с.19], «оуслышите», «прочитáете» [42, с.29], «оуразумѣйте», «смотримъ» [42, с.30].

Ще один вектор «Я—Бог»—найвища для Яворського шкала достовірності. Крізь призму інтертекстуальності «Каменя віри» відбивається істинність релігійних поглядів Стефана Яворського. Автор посилається на Святе Письмо, де основними виразниками діалогічності виступають

синтаксичні засоби. Найпоширенішими конструкції речень складносурядного типу є «Христос повелів, що», «Христос не заповів нічого такого, чого..», «Христос навчив нас молитись так, що» [44, с.63, 58, 96]. Дейктичну функцію тут виконують такі конструкції: для того, тамже, же, аще бы; яко, такъ; такъ, то естъ [44, с.52, 63, 97, 210]. Сторона Бога представлена численими цитаціями із Євангеліє та Біблії: «Азь ёсмь Гдѣ Бгѣ твоѣ творѣи млтѣ, в тѣсащах любашчимь ма и хранѣщимь заповѣди моѣ [44, с.188]»; «Хртосъ не оучиль ны естъ просѣти, ѣже никогдаже получѣти естъ возможно, пѣче же ѡбѣщаль естъ ѣкѡ воспрѣимемь, ѣже аще просѣти будемь: Просите рече: и дастся вамь» [44, с.211]; «Тожде глѣть и самъ Хртосъ: Аще любите ма, заповѣди моѣ соблюдите [44, с.209]»; «Сам Хртосъ глѣть оцѣ мой болѣй менѣ естъ [44, с.29]». Ці компоненти слугують вагомими аргументами на захист віри. За словами Ніки О. І., амбівалентність дейктичних одиниць виявляється в тому, що вони можуть входити до характеристики евіденційності – джерела інформації, разом становити синкрету, мотивовану інтенціями, комунікативними тактиками мовця [18, с.347].

Отож, наведні цитації будемо вважати дейктичними, а саме виразниками просторового дейксису. Засобом аргументації в трактаті виступає також молитва: «Хртосъ научиль естъ нас молѣтисѣ: Да будеть вола твоѣ ѣяко на нѣси и на землі [44, с.193]». План автора представлений фразами, які свідчать про повну покірність Богу. Неодноразово полеміст звертається до Спасителя: «Хрте Бже нашъ [43, с.206]», «Гди, Гди [42, с.38], «Бже, Бже мой [42, с.15]». Виразником темпорального дейксису є поширена у всьому трактаті конструкторія («нѣѣ и прѣѡ и во вѣки вѣкѡвѣ, аминь [44, с.272]»), яка свідчить про вічність Божої слави.

Таким чином, для автора найвища аксіологічна вершина — це Бог.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Отже, важливе місце в староукраїнському полемічному тексті XVIII ст. посідають дейктичні засоби. Дейксис, як прагматично-лінгвістична категорія мови, реперезентований різними мовними одиницями, що вказують на просторово-часові та особові особливості тексту. План іншовірності «Каменя віри» репрезентований низкою засобів лексичних, граматичних, синтаксичних. Важливо, цей інструментарій підпорядковується інтенції твору. Використовуючи такі граматичні одиниці, автор намагається втримати увагу свого читача, зробити його учасником колективної співвідповіді (Я—СЛУХАЧ), довести твердість своїх переконань (Я—ОПОНЕНТ), відстоюючи чистоту православ'я, утвердити пріоритетне місце церкви в житті суспільства (Я—БОГ). «Камінь віри» — це текст впливу, в цьому випадку, щодо віри.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що своєму трактаті «Камінь Віри» Стефан Яворський піднімає актуальну для свого часу тему взаємовідносин між православною, католицькою та протестантською церквою. Вивчення лексико-граматичних особливостей тексту допомагає краще зрозуміти інтелектуальний та світоглядний контекст автора, а також сприятиме розвитку умінь аналізувати та інтерпретувати літературні тексти.

В роботі здійснено спробу дослідити значення біблійної ономастики, яка поки що не має належного статусу і місця в системі ономастики в цілому. Відтак онімний матеріал Біблії потребує осмислення своєї природи та набуття окремого статусу в системі українських ономастичних студій.

Деякі дослідники вважають за доцільне виділяти слова, які допомагають сприймати світ крізь призму мови. Мовні одиниці, що вказують на певний предмет, об'єкт, явище називаються дейктичними. Тому варто приділити увагу дейктичній природі староукраїнського полемічного тексту XVIII століття, що зумовлено поглибленням наукового інтересу до цієї категорії як прагмалінгвістичної.

Отож, в результаті наукової розвідки досліджено специфіку лексичних, граматичних та дейктичних рис староукраїнської літературної мови першої половини XVIII століття в полемічному трактаті, з погляду релігійних уявлень автора; Також виявлено та проаналізовано біблієпропріальну лексику у творі «Камінь віри» Стефана Яворського, встановлено її специфічні риси на лексико-семантичному, етимологічному та фонетичному рівнях та з'ясовано значення біблійної ономастики для мовознавчої науки.

У перспективі варто виявити поглиблений лінгвістичний інтерес до вивчення дейктиків в системі полемічних староукраїнських текстів XVIII століття, з урахуванням особових, просторових, темпоральних особливостей. Крім того, варто розглянути особливості вживання й творчого переосмислення

прецедентних феноменів інших текстів в епістолярній спадщині інших культурних діячів України 18 століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арполенко Г. П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою // Волинь - Житомирщина, 2003. 214 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник // Київ: Академія, 2004. 342 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика; пер. с фр. // М.: Прогресс, 1974. 448 с.
5. Білецька Т. О. Актуалізація категорії дейксису у гіпертексті (на матеріалі текстів-описів товарів комерційних інтернет-сайтів) [Текст]: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 // Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2018. 230 с.
6. Борисенко К. Г. Явище синкретизму поезії та прози в українській літературі барокової доби // Харків, 2003. 11 с.
7. Бюллер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка. – 2 изд. // М.: Прогресс, 2000. 528 с.
8. Возний І. Стефан Яворський в історії української філософсько-релігієзнавчої думки кін. XVII - поч. XVIII. URL:
<http://www.religstud.chnu.edu.ua/res/religstud/stefanVoz.pdf> с.19
9. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. // М.: Наука, 1981. 137 с.
10. Доценко М. В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози. // Кваліфікаційна робота на правах рукопису. — Вінниця. 2018. 199 с.

11. Есперсен О. Философия грамматики. – 2-е изд., стереотип. // – М.: Едиториал УРСС, 2002. 403 с.
12. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 4 // Донецьк: ДонНУ, 2013. 388 с.
13. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови //Х.: 2001. 539 с.
14. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви: В 2 т. Т. II // М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2006. 470 с.
15. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику // М.: Прогресс, 1978. 543 с.
16. Морев И. В., прот. Камень веры митрополита Стефана Яворского, его место среди отечественных протестантских сочинений и характеристические особенности его догматических воззрений. // С-Петербург: Типография «Артиллеристского журнала», 1904. 403 с.
17. Наенко Г. М. Формы дейксиса в староукраинских научных текстах // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2014. – №2 (81). С. 121–125.
18. Ніка, О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. // К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. 444 с.
19. Огієнко І. І. Вимова біблійних імен з й на початку // Жовква: Рідна мова, 144 с.
20. Олешко Ю. Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. в комунікативно-когнітивному вимірі: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01. Київ, 2017. 211 с.
21. Пилипак В.П. Егоцентрична семантична опозиція «там» - «тут» та її вираження в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. — Вінниця, 2018. 259 с.

22. Піддубна Н. В. До питання про статус біблеїзмів у сучасній українській мові // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; [редкол. : К. Ю. Голобородько (голов. ред.) та ін.]. – Харків : ХНПУ, 2017. 41 с.
23. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Наука, 1988. 192 с.
24. Самарин Ю. Ф. Сочинения, т.5: Стефан Яворский и Феофан Прокопович. — М., 1880. 567 с.
25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
26. Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: збірник наукових праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: 2016. 8 с.
27. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / авт.-укл. К. Костів. К., 1995. 235 с.
28. Смолич И. К. История Русской Церкви. 1700-1917: В 9-ти кн. 1917 / Глава I — §2 / Пер. с нем. А. В. Назаренко // М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. 799 с.
29. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) // М.: Наука, 1985. 335 с.
30. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. // М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 180 с.
31. Суперанская, А.В. Современный словарь личных имён. Сравнение Происхождение. Написание: словарь. М.: Айрис-пресс, 2005. 117 с.

32. Терновский Ф. Митрополит Стефан Яворский. Биографический очерк // Труды Киевской духовной академии. Т. 1; 1864. 59 с.
33. Тимошик Г. Біблієантропоніми Авраам – Сара, Йосип – Марія: особливості рецепції в координатах українського мовнокультурного виміру // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 52. – 2011. 142 с.
34. Тимошик Г. Біблійна ономастика: особливості вивчення і добору термінологічного інструментарію // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології – № 538». 2005. 104 с.
35. Толстой М. В. (граф) Рассказы из истории Русской церкви— Книга V — Глава IX. URL: <https://www.ccel.org/contrib/ru/History/History37.html>
36. Торчинський М. М Денотатно-номінативна структура міфонімії як складник української ономастичної терміносистеми // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Філологія (мовознавство). Вип. 16. 2012. 36 с.
37. Тураева З.В. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика). 1986. 124 с.
38. Українська мова: енциклопедія. / ред кол.: В. М. Русанівський та ін. 2007. с.679.
39. Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. А. Кибрик и др. – М.: Наука, 1992. 281 с.
40. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. — Тернопіль: МПП «Презент» за участю товариства «Феміна», 1994. 480 с.
41. Яворський С. Камень веры Православно-Кафолической Восточной Церкви часть 1 — 1749. 274 с.
42. Яворський С. Камень веры Православно-Кафолической Восточной Церкви часть 2 — 1749. 266 с.

43. Яворський С. Камень веры Православно-Кафолической Восточной Церкви
часть 3 — 1749. 262 с.
44. Яворський С. Камень веры Православно-Кафолической Восточной Церкви
часть 4 — 1749. 308 с.
45. Якобсон Р. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы
типологического анализа языков различного строя. М.: Наука, 1972. 113 с.
46. Brugmann K. Die Demonstrativa – pronomina der indogermanischen Sprachen
// Leipzig, 1904. 150 p.
47. Fillmore Ch. J. Towards a descriptive framework for spatial Deixis // Space,
place and action. Studies in Deixis and Related Topics / [Ed. by R. J. Jarvella
& W. Klein]. New-York: 1982. 59 p.